

Хліборобська душа народу: розселянювання як фактор моральної деформації

Не претендуючи на повноту опису проаналізовано окремі фактори які обумовлюють деформацію традиційної моральної свідомості українського селянства як в історичному минулому так і в наш час.

Ключові слова: людина-землероб, своєрідність землеробської життєдіяльності, деформація моралі, традиційна культура.

Серед багатьох проблем соціальної, політичної та економічної нестабільності сьогодення загострюється потреба в якісно нових, вкорінених у самому житті, суспільних орієнтирах, постає завдання належним чином вивчити і проаналізувати механізм та наслідки зламу засад традиційної української культури який відбувся в 20-30-х роках ХХ ст. На часі вченими нагромаджено значний фактичний та аналітичний матеріал, послідовно і цілеспрямовано вивчались явища та події цієї доби, вплив репресивної системи на долю як окремих представників народу, так і суспільства загалом. Проте поряд з дослідженням цих питань поза увагою залишалася так звана “суб’єктивна історія”, що вивчає такі фактори розвитку історичного процесу, як масову свідомість, менталітет, моральний стан народу, його духовний розвиток. Саме історія деформації традиційної моральної свідомості є найменш вивченою стороною тоталітарного режиму.

Метою цієї статті є дослідження одного з факторів механізму зламу традиційної культури, а саме, придушення в селянині вільного хлібороба. Актуальність теми зумовлена насамперед масштабністю руйнівного впливу розселянювання на всі сфери культури української нації як нації хліборобської.

Перші узагальнення наслідків зламу моралі в українському селі зробив відомий англійський історик Роберт Конквест. Низку морально-етичних деформацій наводить у своїй розвідці, написаній у діаспорі, свідок тих подій Д. Соловей. Вагомим внеском у дослідження традиційної культури українського селянства кінця 20-х – початку 30-х років ХХ століття є унікальна праця Вільяма Нолла. Автор дійшов висновку, що колективізація докорінно знищила притаманну українському селянству мораль і характеризує її як культурну катастрофу. [3, 105]

Для вітчизняних дослідників тема сталінського тоталітаризму довгий період була закрыта. Моральні орієнтації, суспільні настрої, оцінка народом подій суспільно-політичного та економічного розвитку країни вивчались швидше спеціальними репресивними органами, аніж істориками. Лише з кінця 80-х рр. – початку 90-х рр. стали можливими дослідження раніш закритих фондів, з’являються збірники статей, які розкривають події та наслідки минулого в історії України. Питання зламу етнокультури частково

торкалися засновники Асоціації дослідників голодомору Л.Коваленко та В. Маняк.

Значну кількість недостатньо вивчених проблем порушив у своїх працях С.І. Дровозюк. У монографії „Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30-х рр. ХХ століття: історіографічний нарис” історик наголошує на необхідності ґрунтовного дослідження впливу репресій на культурно-духовне життя селянства, його морально-етичні норми.

Олеся Стасюк у монографії «Геноцид українців: деформація народної культури», дослідила етнографічний аспект Голодомору, прояви деформації, денаціоналізації та уніфікації української традиційної культури.

Споконвічно життя українця проходило в рамках народної моралі і традиції. Кожен момент ніс у собі виховні функції, за дотриманням яких слідувала громада. Такий уклад був витворений роками і навіть століттями. Радянський період української історії означав розрив історичної традиції. Попередній період з ним не гомогенний. Зв'язок часів перервався, багато рис нашого часу не впливають з попередньої традиційної культури. Коріння планомірно обрубувалось, відбувалось перетворення українського народу на населення, що в ідеалі мало набути рис єдиного «радянського народу».

Особливо жорстокого потрійного удару зазнало українське селянство – йдеться про розкуркулення, колективізацію і голодомор.

Початок більшовицьких теоретико - ідеологічних посилянь в області аграрної політики був покладений ще в практиці «воєнного комунізму» (1918-1921гг.). Як і в інших сферах життєдіяльності, вони сходили до спільної ідейної основи, яка полягала в тому, що будівництво соціалістичної економіки і виховання нової людини повинні йти відповідно до відкритих марксизмом-ленінізмом економічних і суспільних законів і розробленої на їх основі партійної ідеології. У частині, що відноситься до аграрної сфери і селянства, ця ідеологія включала наступний ключовий постулат: сільське господарство в силу історичної закономірності неминує повторює шлях розвитку промисловості. Як ремісничо-мануфактурне виробництво після промислової революції трансформувалося у крупне механізоване, так і сільське господарство після винаходу «електричного плуга» і інших подібних чудес перейде від індивідуального дрібнотоварного до колективного крупнотоварного виробництва. Однак в українському селі більшовикам довелось мати справу з особливим соціокультурним світом вільних землеробів, котрий не сприймав колективістської ідеології і колективної господарської практики, не збирався зникати, вміщав кілька десятків мільйонів людей, вихованих у селянській культурі з її особливими цінностями і моральними нормами, які ґрунтувались на винятковій своєрідності землеробської життєдіяльності.

Землеробство на відміну від багатьох інших форм діяльності, розвивається не лише в соціальному, але і в природно-біологічному контексті. Людина збирає у своїй родовій життєдіяльності творчі здібності природи, творить з природного матеріалу «другу природу», опредмечує і

розвиває в діяльності свої сутнісні сили, змінює саму себе. Працюючи на землі, висаджуючи рослини, доглядаючи за їх дозріванням, збираючи врожай, людина відновлює фізичні і душевні сили – жива природа її животворить. При цьому універсальність людини зростає в міру духовного і практичного освоєння універсальних потенцій природи як цілого. Сам чуттєвий світ постає перед людиною як сукупна предметно-чуттєва діяльність. Людина не лише безпосередньо породжує окремі елементи природного процесу, але і сама органічно включається в нього, підкоряється йому, починає жити за його логікою. Яскраво ілюструє даний факт наступний приклад: у 30-і роки дослідники відзначали опір землеробів нормуванню їх трудової діяльності в колгоспах і радгоспах. Вони, наприклад, прагнули починати роботу не в адміністративно встановлений час, а о 3-4 годині ранку, «тому що трава виросла» і сіяти не у вказаний в директиві день, а „ коли земелька прокинеться ”. Саме цим людина-землероб, перш за все, відрізняється від інших людей. Тяга до землі обумовлює виникнення особливого круга таких людей, накладає відбиток на їх характер і поведінку, формує специфічну ментальність. Цей природно-біологічний зв'язок був і залишається не лише умовою процвітання землеробства, але і чинником, супутнім формуванню і відтворенню деяких базисних людських цінностей, що дозволяють говорити про елементи особливої моралі, властивої землеробові. Хліборобство – це усталеність, відтворюваність життєдіяльності, повторюваність і передбачуваність занять. А отже і умова формування постійності, узвичаєності в думках та почуттях, вироблення виважених моральних норм, не випадкових, а «дозрілих» поступово, завдяки накопиченню вчинків, що відповідають обов'язку. [2, 110]

Прагнучи діяти за логікою живої істоти, землероб не може не розвинути і задатки своєї власної природи. Сучасні дослідники відмітили, що одне лиш дбайливе поводження селян з коровами збільшує їх продуктивність в середньому на 300 кг молока в рік. Така надбавка, отримана без будь-яких господарських витрат, одним тільки ставленням і словом, не могла, звичайно, залишитися непоміченою селянами. Подібні чинники відкладалися і в їх виробничій етиці, і в спільних нормах поведінки. Ці і інші складові етичної свідомості українського селянина глибоко проникнули до тканини його життєдіяльності.

Зміни, що увійшли до людської діяльності з виникненням промисловості, а пізніше в результаті періодичних і все більш радикальних науково-технічних революцій, звичайно ж не могли не торкнутися і землеробства. Проте в даному випадку вплив технологічних перетворень виявляється менш істотним. «Консерватизм» головної ланки сільськогосподарського виробництва полягає в незмінності самого процесу виробництва живого при безпосередній участі особисто зацікавленого селянина і ця участь не стає меншою, від того наскільки широко використовуються різноманітні машинні технології. Безпосередня взаємодія живого з живим не підлягає трансформації. [2, 111]

Аналізуючи в історичному процесі взаємозв'язок людини і природи Гольбах зазначав, що саме стан землеробства, благополуччя і процвітання селянства є надзвичайно важливим і високочутливим барометром природного і соціального життя суспільства в цілому. По результатах праці, що змінилися, по настрою землероба, по тому, чи дорожить він укладом свого життя або ж замовляє своїм дітям дорогу в поле, можна судити про розумність створюваних на селі соціальних стосунків, про правильність або не правильність обраних форм господарського життя. [2, 149] Для більшої ж частини українських селян нав'язуванні більшовиками колективістські форми господарювання були від початку органічно неприйнятними. В силу домінування тих форм землеволодіння, що історично склалися в різних частинах Російської імперії питання про форми господарського життя для українського і російського селянина звучало істотно по-різному. Сільська громада, в етнічній Росії, несла спільну відповідальність за виплачування податків і періодичний перерозподіл землі в межах села. В 1905р. більше ніж три чверті селянських господарств належали до „перерозподільних” громад. Сход – збори голів господарств, керували політичними й економічними справами громади. В Україні громада не мала права перерозподілу. Замість цього існував спадковий строк володіння господарством. За черезсмужної системи обробітку землі це володіння супроводжувалось контролем з боку громади над вирощуванням тих або інших видів сільськогосподарських культур, над ротацією полів, координуванням робіт тощо. Громадське володіння було незначним (в 1905р. охоплювало менше чверті господарств). Саме тому для українського селянина вибір форми господарювання набагато більшою мірою був зв'язаний якщо не з відвертим насильством, то з досить жорстким прихованим тиском. Якщо спочатку, наприклад, насильно заганяли в колгоспи, то пізніше не менше жорстко з них не давали виходити і не давали можливості існувати поза ними. В умовах несвободи, відсутності особистого інтересу земля виснажується, а селянство як соціальний пласт деградує. Якщо інтелігенція і робітники безумовно деформуючись під гнітом тоталітарної системи все ж зберігали у певних межах форму і зміст своєї діяльності, то у селян вони поступово руйнувалися, перетворювалися на різновид життя і праці фабрично-заводського пролетаріату. Знищення цілісного життєвого світу селянства разом із знищенням пам'яті про історичне минуле неминуче спричиняло викривлення психології і моралі, руйнування станового хребта суспільства.

Процес цей – справжня трагедія нашого народу. І справа не лише в деградації цілого суспільного класу. Ситуація набагато гірша, оскільки у багатьох відношеннях діяльність селянина і формовані в ній норми моральності і суспільної поведінки по відношенню до діяльності і поведінки інших шарів суспільства носять еталонний (хоча і не ідеальний) характер, є «заповідною» формою людського буття, яка показує ступінь відхилення людини від її природного стану і без якої народ перетвориться в населення. Нація не може існувати без зв'язку із «землею, мільйонами своїх хліборобів,

які вросли в цю землю корінням дідичної приватної власності», а відповідно і витворити «в собі поняття «батьківщини», поняття своєї рідної землі». В Липинський як ідеолог національної держави розглядав «цей посідаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський» головним державотворчим і націотворчим класом в Україні. [1, 150] Збагнути це значить осмислити, змістовно виявити, об'єктивувати свої глибинні зв'язки, життєву вкоріненість, перестати бути істотою бездомною, створити умови для більш повнокровного сучасного життя. Жити – «у сродності», за словами Г.Сковороди.

Висновки. Отже, аби сучасність наша була сповнена багатством життєвиявів хліборобської нації і людини, слід «повернутися думкою до землі і лісу». Повернутися попри техногенні умови існування, що всіляко дистанціюють від землі, і сучасна людина все частіше потрапляє в ситуацію «стороннього» спостерігача, а не повноправного й відповідального господаря. [2, 154] Сторонній спостерігач за нацюхвилинним не відчуває вічності існування живого, не відчуває неперервності «обміну» між людиною і землею, не творить, а байдуже перевлаштовує з однією метою – максимальний швидкий прибуток. У ставленні ж хлібороба до землі завжди переважали виваженість, послідовність, обґрунтоване і обраховане передбачення, співмірювання очікуваного і вкладеного, розумне зіставлення можливостей землі і своїх можливостей. Повсякчас згубне прагнення скоропадків до швидкого одноразового результату супроводжується не усвідомленням усієї глибини відповідальності, пов'язаної із виробничим застосуванням сучасних засобів впливу на живі організми, на землю, природу. Дивно! Хліборобську душу добре відчував граф Толстой, розумів дворянин Липинський і тільки «народні, від молота і сохи» можновладці ніколи не розуміли і не відчували. Що земля – вона від Бога, що ставитись до неї треба трепетно, оскільки рано чи пізно все на землі стає землею. Як більшовицьке розселянювання так і сьогоденний розпродаж землі за принципом «хто більше заплатить» знекровлює землю, нищить георгіки душі нашого народу. [2, 154]

Лише відновлення традиційно благоговійного ставлення до землі, реабілітація престижності хліборобської праці у поєднанні із застосуванням сучасних аграрних технологій дали б змогу не лише реорганізувати систему землеволодіння, а й стабілізувати (політично та економічно) все суспільство, поставити його на міцні підвалини національних хліборобських традицій, оздоровити моральну атмосферу, зупинити процес маргіналізації, втрати економічних і духовних орієнтирів і вартостей.

Література:

1. Липинський В.К. Повне зібрання творів, архів, студії [Текст]: твори/ В.К. Липинський; Ін-т Східноєвропейських досліджень Нац. АН України; Східноєвроп. дослід. ін-т. – К.; Філадельфія, 1995-. т.6, кн.1:

Листи до братів хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. - 1995.- 479с.- IBN 5-7702-1127-X

2. *Максюта М.Є.* “Хліборобський” поворот у світоглядній свідомості на порозі третього тисячоліття: “георгіки душі” для глобалізованого людства? / М.Є. Максюта. - Людина і культура в умовах глобалізації.// Збірник наукових статей. – К.: Вид. Парапан, 2003, С. 145-155.
3. *Никольский С.А.* Земледелие и крестьянство как природно-исторические явления / С.А. Никольский // *Социс.* 1991. №3 С. 109-113.
4. *Стасюк О.* Геноцид українців: деформація народної культури / О.Стасюк - К.: ВД «Стилос», 2008. – 224с.